

ГОРДАНА ГОРУНОВИЋ

Одељење за етнологију и антропологију

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

ggorunov@f.bg.ac.rs

Смрт и самоубиство на етнографском терену: случај Бјуела Х. Квејна

Непосредан повод за писање овог чланка је роман *Девеџ ноћи* бразилског писца Бернарда Карваља, а предмет тематизовање антрополошке танографије и суицидологије на примеру писања о смрти заборављеног антрополога Бјуела Квејна међу бразилским Индијанцима. Повест о његовом антрополошком раду и самоубиству, својевремено табуисаној теми у англоамеричкој дисциплини, чини интегрални део значајне, али мање познате епизоде у историји америчке и бразилске антропологије прве половине XX века. Књижевно дело о којем је реч третира се као један од хеуристичких извора за реконструкцију Квејнове биографије и етнографије и антрополошко-историјску анализу случаја, а не као аналитички предмет по себи. Антрополошко разумевање и интерпретација самоубиства етнографа на терену укључује низ међусобно повезаних субјективних и објективних чинилаца: идионсинкратичну животну историју субјекта, природу и услове етнографског истраживања, стварно стање проучаваних индијанских заједница и политичку климу у Бразилу уочи Другог светског рата.

Кључне речи: Бјуел Квејн, Бернардо Карваљо, Бразил, Трумаи и Крахо Индијанци, историја северноамеричке и бразилске антропологије

Death and Suicide in Ethnographic Field: The Case of Buell H. Quain

The immediate reason for writing this article is the novel *Nine Nights* by the Brazilian writer Bernardo Carvalho, and the subject is the thematization of anthropological thanatography and suicidology on the example of writing about the death of the forgotten anthropologist Buell Quain among the Brazilian Indians. The story of his anthropological work and suicide, once a taboo topic in the discipline, forms an integral part of a significant, but lesser-known episode in the history of American and Brazilian anthropology in the first half of the 20th century. The literary work in question is treated as one of the heuristic sources for the reconstruction of Quain's biography and ethnography and the anthropological-historical analysis of the case, and not as an analytical subject in itself. The anthropological understanding and interpretation of the ethnographer's suicide in the field includes a number of interrelated subjective and objective factors: the idiosyncratic life history, the very nature and conditions of ethnographic research, the actual condition of the studied Indian communities, and the political climate in Brazil on the eve of World War II.

Key words: Buell Quain, Bernardo Carvalho, Brazil, Trumai and Krahô Indians, history of North American and Brazilian anthropology

„Као што је подсећао Жан Бешле[r] (Jean Baechler), чега то специфично људског има у добровољној смрти? (...) [C]амо је човек способан да размишља о сопственом постојању и да одлучује о томе хоће ли га продужити или окончати. Човечанство и постоји зато што је човек пронашао довољно разлога да остане у животу. Али, неки су одлучили да овај живот није вредан труда и пожелели су да оду својевољно пре него што их отера нека болест, старост или рат. Неко ће рећи да су били луди. Катон, Сенека, Монтерлан, Бетелхајм и многи други, проценили су да је добровољна смрт, тај специфично људски чин, врхунски доказ слободе – слободе да сами одлучујемо о свом бићу и свом не-бићу.“

Жорж Миноа, *Историја самоубиства* (2008, 12–13)

Да књижевност може имати хеуристичку вредност за антрополога уверила сам се непосредно читајући роман *Девећ ноћи* (*Nove noites*) бразилског писца и новинара Бернарда Карваља (р. 1960), проглашен

за роман године у Бразилу 2002. и објављен у Србији 2005. године. Тада сам први пут чула за Бјуела Квејна, главног јунака Карваљове књиге, америчког културног антрополога који је радио на терену међу Трумаи и Крахо Индијанцима у Мато Гросу, на граници држава Токантинс и Марањао. Тамо је трагично окончао живот уочи Другог светског рата, 2. августа 1939. године,¹ истог дана када је Алберт Ајнштајн са Лонг Ајленда упутио чувено писмо председнику Френклину Делано Рузвелту да би му указао на могућност стварања атомске бомбе и упозорио га на немачки нуклеарни програм.² Три недеље касније је уследило неочекивано и шокантно потписивање „ђавољег“ пакта између Стаљина и Хитлера, тј. Молотова и Рибентропа (Mooghuse 2014).

Карваљова *факција*, спој фактографије и фикције (Antonijević 2020, 63), природно ме је подстакла као антрополошког читаоца који се бави историјом антропологије и њеним теоријама да трагам за етнографским и историјским изворима, како делима самог Бјуела Квејна тако и онима којима су могла да кажу нешто више о њему. Први траг је водио до америчког антрополога Роберта Ф. Мерфија, кога писац *Девеић ноћи* уопште не помиње. Убрзо након што је дипломирао на студијама антропологије 1949. године, Мерфи је добио задатак од Чарлса Веглија, свог професора са Колумбија универзитета, да среди теренске белешке које је покојни Бјуел Квејн водио у току четворомесечног истраживања 1938. године међу Трумаи Индијанцима, мало познатој групи на реци Кулуени у северном делу Мато Гроса, и да их приреди за објављивање. Мерфи се тог посла латио тек након теренског истраживања међу Мундуруку Индијанцима у бразилском делу Амазоније (1952–1953) и одбрањеног доктората (1954). Квејнове дневничке белешке су, по његовим речима, биле резултат „једног од најтежих истраживања“ које је спровео неки етнолог потпуно самостално, без ичије помоћи са стране (Murphy & Quain 1955, 1).

Њихова коауторска етнографска монографија од стотинак страна састоји се из 6 поглавља, која су посвећена географији, историји и етничкој структури у области горњег Шингуа, привреди и технологији, друштвеној организацији, религијским веровањима, обичајима и животном циклусу, као и „смрти“ културе Трумаи Индијанаца. Последње поглавље је Мерфијева интерпретација главних узрока депо-

¹ „Explorer's Death Reported in Brazil“, *The New York Times*, August 12, 1939.

² “Einstein's Letter to President Roosevelt – 1939”. Atomicarchive.com, <https://www.atomicarchive.com/resources/documents/beginnings/einstein.html>

пулације, друштвене дезинтеграције и персоналне дезорганизације (стр. 97–102). Додатак монографији чине етнографски релевантни одломци из накнадно откривеног писма које је Квејн написао Рут Бенедикт 21. 12. 1938. У њему је резимирао неколико аспеката њиховог начина живота (као што је имитирање културе Камајура из генерације у генерацију), који су непосредно допринели девастацији изворне културе, губљењу културног идентитета и довели друштво Трумаија на ивицу опстанка (стр. 103–106).

Бернардо Карваљо је постао „опседнут“ Квејновим случајем 12. маја 2001. када је прочитао новински чланак који се „бавио писми-ма једног другог антрополога, такође преминулог међу бразилским Индијанцима, под околностима о којима се у академским круговима и дан-данас расправља, поменувши тек успут (...) сличан случај ‘Бјуела Квејна, који је августа 1939. извршио самоубиство међу Крахо Индијанцима’“ (Karvaljo 2005, 13). Успоставио је контакт с антропологињом, ауторком чланка и у разговору са њоме добио „прве смернице“.³ Њен идентитет се не открива у наративу (осим у посвети: „У сећање на Фабија Т. Карваља и Маризу Кореа“), али је јасно да је реч о Маризи Кореи (1945–2016), професорки Одсека за антропологију на Државном универзитету у Кампинасу; у захвалници на крају књиге писац напомиње да без ње вероватно никада не би „ни сазнао за Бјуела Квејна“, нити би написао роман (Захвалност; непатинирано). Ангажовани читалац ће моћи да попуни и неке друге процепе који одликују, вероватно интенционално, Карваљов (ауто)биографски наративни стил. Претрагом интернета, релативно брзо се проналази поменути чланак Маризе Корее под насловом „Raixão etnológica: Cartas do guru da etnologia brasileira“ (Етнолошка страст: писма гуруа бразилске етнологије) у дневном листу *Folha de S. Paulo* (Фолја де Сао Пауло), за који пише и сâм Карваљо као дописник из Париза⁴ и Њујорка, уредник и колумниста.

³ Антропологиња је приметила да би се од приче о Квејновом животу могао направити добар филм. Карваљо је иначе магистрирао на Факултету за комуникације и уметности Универзитета у Сао Паулу са темом „Identidade transparente: o realismo como busca de uma imagem mítica. O caso Wim Wenders“ (1993) (Транспарентни идентитет: реализам као потрага за митском сликом. Случај Вима Вендерса). https://dedalus.usp.br/F/Y2L1TMM2RUJ2U1KXYCYDY5M8C52GQTBK89BK1VYCRFSGCLKS-20444?func=full-set-set&set_number=001036&set_entry=000001&format=999

⁴ Занимљив је податак да је два пута интервјуисао Клода Леви-Строса у Паризу, али је то било много пре но што је сазнао за случај Б. Квејна. Видети <https://www1.folha.uol.com.br/folha-100-anos/2021/12/cultura-europeia-esta-ameacada-disse-levi-strauss-a-folha-em-1989.shtml>

„Гуру“ бразилске етнологије, како га означава ауторка текста, био је немачки етнограф и лингвиста Курт Унkel, аутодидакт и ерудита, са домородачким именом Nimuendajú (1883–1945). Када је након скоро 40 година проведених међу разним бразилским Индијанцима – које је проучавао, поштовао и штитио, оставивши иза себе етнографске извештаје о 45 различитих племена из свих делова Бразила – постао доајен и класик бразилске антропологије, о себи је скромно рекао: „Мој живот је веома једноставан. Рођен сам у Јени 1883, ни сам имао универзитетско образовање било које врсте и дошао сам у Бразил 1903. До 1913. моје трајно пребивалиште је било у Сао Паулу, а после тога у Белему; али све остало до сада био је скоро непрекидан низ истраживања...“ (нав. у Hemming 2003, 168). Као експерт за бразилску етнографију и домородачке језике требало је да учествује у Леви-Стросовој експедицији у Мато Гросо и Амазонију (1938–1939). Али, када је прочитао извештај другог учесника, француског биолога и природњака Жана Велара, о скандалозном понашању његовог тима на експедицији у Парагвају – употреби ватреног оружја против Гвајаки Индијанаца, пљачкању њиховог села у потрази за артефактима и заробљавању малог индијанског детета (Vellard 1932; уп. Klastar 2004) – Нимуендају је био шокиран и одбио је позив под изговором да је заузет својим пословима и истраживачким пројектом у сарадњи са Робертом Лоувијем (Wilcken 2012, 83–84). Седам година касније, преминуо је на терену међу Тикунa Индијанцима на реци Солимоес (1945), а прави узрок његове смрти је остао непознат до данас. Према једној верзији, преминуо је од болести због које му је његов лекар забранио да се враћа на терен; према другој, убили су га Индијанци у свађи око једне жене (Hemming 2003, 175).

Бернардо Карваљо је спровео сопствена истраживања и путовања, која су га водила у разна места, од бразилских и северноамеричких музеја, архива, библиотека и универзитета у Рио де Жанеиру, Сао Паулу, Монтреалу, Северној Дакоти, Вашингтону и Њујорку до Центра за домородачки рад (Сао Пауло) и резервата Крахо Индијанаца. Финални резултат је постмодерни роман (Veal 2005), иако Карваљо своје писање поистовећује са позним модернизмом а не постмодернизмом, што је донекле парадоксално имајући у виду главне теме (нестабилност идентитета и парцијалост истине; уп. Clifford 1986) и сличан поступак у нарацији и карактеризацији ликова у романима *Девеи ноћи* и *Мониолија* (2008). У истом интервјуу за магазин *ВОМВ*, истакао је да књижевност схвата као „афирмацију истине“, предочене на имагинативан и иновативан начин, а не као њену „симулацију“.

нити „хронику“ стварности која претходи стваралачком чину писања (Brizuela 2008). У паратекстуалном делу књиге означава наратив *Девеџи ноћи* као „измишљену причу, иако се заснива на истинитим догађајима, личностима и искуствима. Реч је о мешавини сећања и маште – што важи за сваки роман, у мањој или већој мери, (...)“ (Захвалност). Наративни дискурс се може уврстити у категорију „замагљених жанрова“, да употребим Герцов израз (Geertz 2010), као мешавина документарног и фикционалног писања – оригинални спој путописа, кратке историје антропологије и авантуристичке приче.

Укратко о сажету романа: шездесетак година након Квејнове смрти, бразилски новинар (главни наратор у првом лицу, анониман), који је уједно инкарнација емпиријског писца и његова конструкција, упушта се у потрагу за доказима и путује низ реку Шингу да би реконструисао последње дане и ноћи антрополога-самоубице. У току његове „детективске“ истраге стално искрсавају нова питања, а истраживач „на личном путовању у срце таме, зоне која је уједно и позорница његовог детињства, сазнаје више о себи“⁵ него о личности главног премда одсутног јунака приче. Наратив *Девеџи ноћи* тако подражава многе теме и мотиве као и основну структуру Конрадовог *Срца ѓаме* (Beal 2005, 142–143). Према сведочењу главног наратора, Шингу је у његовом сећању „заувек остао оличење пакла. Не знам шта је требало Индијанцима да се управо ту утврде, то ми је изгледало као невероватна глупост, нека врста мазохизма, ако не и самоубиства“. Одговор на то питање дао му је антрополог из Центра за домовадачки рад у Сао Паулу: „Зато што су их изгурали и оградиле, зато што су бежали све док се нису настанили на најнепријатељскијем и најнеприступачнијем месту, најстрашнијем за опстанак, које им је истовремено једина и последња нада“ (Karvaljo 2005, 70).

Друти (секундарни) наратор такође у првом лицу је фикционални лик стварне особе која је познавала Бјуела Квејна. То је инжењер и начелник резервата Крахоа, Маноел Перна из провинцијског града Каролина у држави Марањао, информант и пријатељ протагонисте. Наслов Карваљовог романа се односи на девет ноћи које је наратор провео у друштву антрополога. Његова посмртна судбина, након дављења у реци Токантинс 1946. године, приликом спасавања унукe, подсећа на Квејнову. Речна струја је однела његово тело далеко низводно, тако да је сахрањен на непознатом месту усред прашуме, а

⁵ „Bernardo Carvalho“. Berliner de Künstler Programm, Brazil, Literature, 2011. <https://www.berliner-kuenstlerprogramm.de/en/artist/bernardo-carvalho/>

његова деца никада нису сазнала где му је гроб (Karvaljo 2005, 129). Приповест почиње његовим гласом, који је предочен у епистоларној форми и италику: *Ово пишем за тебе који ћеш доћи*. Он пише дуго писмо анонимном и непознатом Квејновом пријатељу, чији долазак ишчекује с надом да би му он могао дати коначне одговоре. Главни наратор претпоставља да је то могао бити амерички фотограф Ендру Парсонс, који је дуго живео у Бразилу, али не успева да потврди његову везу са Квејном, нити са узроцима његовог самоубиства.

Тако оба наратора, сваки из својег угла и временске перспективе, истражују несигурне и противречне податке из приватних писама и сведочења стварних особа о Квејновој комплексној и ексцентричној личности, инцидентном, „неуравнотеженом“, понашању, конзумацији алкохола, породичној ситуацији и односима са Индијанцима, све у настојању да открију „праву“ истину о разлозима који су га отерали у добровољну смрт. Али, енигма његовог самоубиства остаје неогонетљива мистерија: истина је „у мраку изгубљен[а], у мраку гроба“, како гласи стих Вилијама Вордсворта из његове *Оде о најовештајима бесмртности*.⁶ Према прикладном изразу француског историчара Жоржа Миное, самоубиство је „црна и зјапећа рупа“ (Minoia 2008, 377), која запрепашћује, застрашује и револтира, али и фасцинира. Питање зашто се антрополог убио је вероватно неизбежно као и у сваком другом случају самоубиства, али је узалудно постављати га зато што, како пише амерички писац Вилијам Стајрон у аутобиографском есеју/роману *Darkness Visible* (1992)⁷ о свом искуству тешке депресије и борби за живот, у његовој основи лежи погрешно уверење „да постоји један једини непосредан одговор – или можда комбинација одговора – (...)“ и „обично води чудним спекулацијама, које су највећим делом и саме заблуде“ (Stajron 2006–2007, 194). Управо у тој немогућности спознаје истине лежи слободан простор за „језичке игре“ приповедања и имагинацију као полигон књижевности.

Бјуел Халвор Квејн је рођен 1912. у Бизмарку у Северној Дакоти. Потичао је из породице лекара која је припадала вишој средњој

⁶ William Wordsworth: „Oda o nagovještajima besmrtnosti kroz sjećanja na rano djetinjstvo“. Preveli Marko Vešović i Omer Hadžiselimović. Ajfelov most, <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/william-wordsworth-oda-o-nagovjestajima-besmrtnosti-kroz-sjecanja-na-rano-djetinjstvo/>

⁷ Ширија верзија предавања које је Стајрон одржао на симпозијуму Одсека за психијатрију Џонс Хопкинс Универзитета о афективним поремећајима у Балтимору 1989. године. Његова књига о депресији (Стајрон је више волео израз „меланхолија“) изашла је у српском преводу под насловом *Вугик шаме* (Градац, 2011).

класи; отац му је био угледни хирург др Ерик П. Квејн (1870–1962), један од оснивача клинике *Квејн и Рамсџег* у Бизмарку, а мајка др Фани Дан Квејн (1874–1950), оснивачица санаторијума за туберкулозне пацијенте. Родитељи су му се развели два месеца пре његовог самоубиства. Студирао је најпре зоологију на Универзитету Медисона у Висконсину (1929–1934), а потом постдипломске студије антропологије на Колумбија универзитету у Њујорку код Франца Боаса и Рут Бенедикт.

Имао је разноврсна интересовања и таленте: од ране младости занимале су га природне науке и техника, али и књижевност, музика и ликовне уметности. Своје етнографске белешке и дневнике са путовања илустровао је цртежима и портретима, међу којима се издваја портрет, рађен оловком, младића по имену Бари, кога је Квејн довео из области Савусаву на обали острва Вануа Леву у Накороку (Фици) као свог помоћника (Quain 1948, 441). Био је надарен пијаниста и помало композитор; компоновао је химну за матурску прославу своје генерације у гимназији у Бизмарку. Према казивању проф. Кастра Фарије: „Прво што је потражио када је стигао у Кујабу био је клавир, што није нимало лако наћи (...). Кујаба се налази на крају света. Причало се да је био прави виртуоз“ (Karvaljo 2005, 38). Прва асоцијација коју ова анегдотска прича изазива вероватно је ексцентрични лик Фицкаралда из филма Вернера Херцога (в. Mrgić 2019, 40–49).

У време драматичне смрти у туђини имао је само 27 година, али је дотада стигао да проведе динамичан и буран живот испуњен путовањима и теренским истраживањима. Након завршене гимназије у Бизмарку пропутовао је САД, а пре уписа на факултет боравио је у Европи, Совјетском Савезу и на Блиском истоку. У току основних студија, пола године је радио као морнар на броду који је пловио до Шангаја (1931). Као докторанд учествовао је у раду семинара којим је руководила Маргарет Мид 1934. године и написао монографску студију о Ирокезима за зборник који је Мид и уредила (Quain 1937). Крајем исте године венчао се са Полом Хурлберт (1912–?) из Вермонта (Масачусетс) на Менхетну,⁸ где су вероватно и живели. Изгледа да су се разишли, можда и развели, али није познато када се то догодило.

Докторирао је 1936. након теренског истраживања у трајању од десет месеци на острву Вануа Леву у архипелагу острва Фици (1935–1936). Главни резултат тог етнографског рада је обимна и бо-

⁸ *The Wisconsin Alumnus*, February, 1937, Vol. 38, No. 5, 201.

гато документована монографија под насловом *Fijian Village: An Anthropologist's Account of Fijian Institutions, Ethics, and Personalities*, објављена постхумно 1948. године када је преминула Квејнова менторка Рут Бенедикт. Бенедикт је читала и кориговала рукопис још док је он био у настанку да би потом написала Увод за књигу и завршно поглавље, „Друштвена кохезија у Накороки“ (1947), пошто то аутор није стигао да уради за живота. Написао је само кратак Предговор у марту 1938. за време боравка у Рио де Жанеиру. Монографија је општег карактера и садржи 13 поглавља која су посвећена друштвеној организацији, географији и политичкој историји Фиџија, као и легендама о области Накорока у унутрашњости острва и истоименом селу са стотинак житеља и 12 домаћинстава, међу којима је Квејн најдуже боравио и радио. Књига обилује подацима и студијама случајева: о свакодневном начину живота, привреди, структури домаћинстава, систему каста и врховној власти, сродству, обредима из животног циклуса, религији, статусу и титулама, богатству и друштвеној кохезији. Томе треба додати лингвистичке напомене, речник имена и титула, списак илустрација (црно-белих фотографија, ручно нацртаних мапа, графикона сродства), библиографију и индекс појмова. Овако опремљена књига је изашла захваљујући заузимању Рут Бенедикт и Квејнове мајке, која је годинама након његове смрти предано радила на сређивању и објављивању његове рукописне заоставштине. То важи и за друга постхумно објављена дела Б. Квејна: збирку фолклора, *The Flight of the Chiefs: Epic Poetry of Fiji* (1942),⁹ која је илустрована његовим цртежима, монографију *The Trumai Indians of Central Brazil* (Murphy & Quain 1955), објављену на подстицај Чарлса Веглија и скицу граматике крахо језика, коју је студенткиња лингвистике Олив Шел дорадила и приредила за штампу (Shell & Quain 1952).

Квејн је стигао у Бразил у фебруару 1938. са Боасовим писмом-препоруком и намером да се, према договору између његових

⁹ Збирка садржи транскрипте и преводе традиционалних епских песама, легенди о јуначким прецима који су живели у давно напуштеном селу званом Лет поглавица, народних прича и песама које прате плесови мушкараца. Највећи део фолклорног материјала потиче од Квејновог информанта Велеме, видовњака и барда, који га је добио наводно од самих предака у стањима трансa и сновима. У свом иначе повољном приказу књиге, Едвин Бароуз (Burgows 1943, 304) указује на само један недостатак, непостојање анализе случаја; Квејн није искористио јединствену прилику да дубље истражи околности које су учиниле Велему јединим живим видовњаком и оригиналним тумачем/наследником старе традиције.

професора и руководства бразилског Националног музеја, придружи Вилијаму Липкајнду и његовој супрузи у проучавању делимично акултурализованих Каража Индијанаца (в. Lipkind 1948). Најпре је боравио у Рио де Жанеиру, где је успоставио контакт са директором Музеја Елоизом Алберто Торес и бразилским колегама. У априлу 1938. је дошло до промене плана: Квејн је поднео нови захтев националном Савету за научна истраживања и, захваљујући утицају Елоизе Торес у стручним и политичким круговима, добио дозволу за етнографски рад међу „дивљим“, нецивилизованим Трумаи Индијанцима у горњем току реке Шингу, чему се оштро успротивила „пуристичка“ Служба за заштиту Индијанаца.

У том периоду, у Бразилу је радило још неколико антрополога из САД и Европе: Џулс Хенри (1904–1969) је проучавао Каинганг у брдском подручју на југу Бразила, његов колега Чарлс Вегли Тапирепе на истоименој притоци реке Арагваје (група из породице тупи језика), Рут Ландес религију *кандомбле* међу црнцима у Рио де Жанеиру и Салвадору, а Клод Леви-Строс је припремао своју велику експедицију у Мато Гросо. Неки од поменутих научника срели су се, односно упознали у Бразилу, о чему сведочи групна фотографија у башти Националног музеја у Рију (Epstain 1999), снимљена 1939. године, као и приватна преписка између главних учесника, на коју се позивају главни наратор романа и Ерика Томас (Thomas 2018) у свом чланку о Б. Квејну. На фотографији се могу препознати Елоиза Торес, Клод Леви-Строс, Рут Ландес, Чарлс Вегли и бразилски музејски етнологи Луис де Кастро Фарија, Рајмундо Лопес да Куња и Едисон Карнеиро. У то време, приповеда главни наратор *Девеи ноћи*, Бјуел Квејн је био одсутан али жив, негде међу Крахо Индијанцима, а „слика је (...), управо по том одсуству, његов портрет“. „Сви који се појављују на слици познавали су Бјуела Квејна, а барем троје од њих однело је у гроб податке које никада нећу успети да сазнам. Толико сам био опчињен да сам неколико пута ухватио себе како зурим у фотографију (...), и покушавам да ишчупам одговор из очију Веглија, госпође Елоизе и Рут Лендс“ (Karvaljo 2005, 31).

МЕЂУ ТРУМАИ ИНДИЈАНЦИМА

У време Квејновог истраживања, територија Трумаија на горњем Рио Шингуу, притоци Амазона, била је неприступачна и неистражена. Први европски истраживач из XIX века који ју је посетио и успоставио површан контакт са њима (1884, 1887) био је самоуки немачки етнолог Карл фон ден Штајнен (1885–1929), који је студирао меди-

цину у Цириху, Бону и Стразбуру и обучавао се за психијатра у Бечу и Берлину, у чувеној болници Шарите (Voas 1930; Hemming 2003). Фон ден Штајнен је посетио једина два села Трумаија, где је његов истраживачки тим, који су чинили његов брат Вилхелм, Паул Еренрајх, Француз Перо и петорица Бразилаца, био пријатељски дочекан, иако су ови Индијанци словили за агресивне и непријатељски расположене према суседима и свим странцима.

Према Леви-Стросовом сведочењу у *Тужним шројима*, авионски саобраћај између Корумбе на реци Парагвај, „капије Боливије“ – град се у ствари налази на тремеђи бразилске државе Мато Гросо до Сул, Боливије и Парагваја – и Кујабе, престонице Мато Гроса (400 км ваздушном линијом), био је тек у повоју. Тридесетих година XX века се најчешће путовало речним паробродима, као што су Н/М Сидаде де Корумба и „Гвапоре“, који су саобраћали на линији Кујаба – Корумба – Порто Есперанса (Levi-Stros 1999, 155–158). Кујаба је основана средином XVIII века; први колонисти из Сао Паула, тзв. *bandeirantes* (в. Mrgić 2019, 32–33), искрчили су земљиште уз помоћ локалног племена Куксипо и изградили привремено насеље. Када су Индијанци пронашли злато чија се количина мерила тонама, насеље је израсло у рударски колонијални град који је доживео своје доба славе.

Почетком маја 1938. Квејн је на путовању малим бродом „Еол“ од Порто Есперансе до Кујабе срео Кастро Фарију, који је требало да се у Кујаби придружи Леви-Стросовом тиму као представник Националног музеја и члан Надзорног одбора, тј. званично овлашћени надзорник страних експедиција. Видевши у кабини фон ден Штајненову књигу *Unter den Naturvölkern Zentral-Braziliens*, Кастро Фарија је схватио да се на броду налази још један етнолог, што је и записао у свом дневнику, који ће 2001. објавити као књигу, *Um outro olhar: diário da expedição à Serra do Norte* (енг. превод: *Another Look: A Diary of the Serra do Norte Expedition*). У разговору са Карваљом присетио се, након толико година, да је амерички колега помогао при истовару Леви-Стросовог камиона у Кујаби (Karvaljo 2005, 36). Штавише, Квејн и Леви-Строс су одсели у истом хотелу, *Есџланага*, у граду, где су обојица припремали своје експедиције током маја и јуна 1938. Вероватно се тада Квејн поверио свом колеги да има неке промене на кожи, које су наводно указивале на симптом сифилиса. Леви-Строс у *Тужним шројима* нигде не помиње Квејна, али је у Њујорку у разговору са Рут Бенедикт препричао појединости њиховог сусрета (Karvaljo 2005, 39).

Квејн је стигао до Трумаија тек у августу 1938. користећи разне врсте превоза, од камиона којим се довезао до Индијанске станице

Симоес Лопес и запрежних воловских кола на путовању кроз саване до кануа за пловидбу реком Колизеу и њеним брзацима. Успут је посетио неколико племена из три различите језичке породице – карипске, аравачке и тупи, и задржао се у једном селу Камајура. У току путовања открио је више од двадесет села настањених „пријатељским“ и „нетакнутим“ Индијанцима који су припадали различитим културним групама (Murphy & Quain 1955, 7–8; Lévi-Strauss 1948). Сматрао је да у подручју реке Колизеу има посла за пола туцета етнолога. Планирао да је се у наредних пет година врати на терен и настави истраживања (Wagley 1955, viii).

Квејн није знао језик Трумаија, за који је сматрао да није сродан ни једном језику околних племена. То му је отежавало комуникацију, стицање поверења и учешће у животу мале заједнице која је имала само 5 домаћинства и укупно 43 особе, 17 мушкараца, 16 жена и десеторо деце. Ограничено знање тупи (камајура) језика му је ипак омогућило да се споразумева са билингвалним Трумаијима и четири (отете) жене које су потицале из других група (Камајура, Суја и др). Морао је да се ослони на посматрање и сакупљање грађе о свакодневним догађајима и активностима у селу, обредима врачања и другим „видљивим“ аспектима њиховог редукованог друштвеног живота, као и да учи из сопствене интеракције са њима. Био је сам, једини белац у тој области и локалној групи десеткованој болестима, отмицама жена и материјалном оскудицом. Сви становници села, а поготово жене, живели су у непрестаном, скоро хистеричном страху од ноћних напада суседних, непријатељских племена Камајура и Суја. Квејнова интересовања, ограничења у раду и прекид истраживања – 10. октобра 1938. је добио писмени налог од окружног инспектора Министарства за рад да одмах напусти то подручје и врати се у Рио – утицали су и на квалитет етнографске грађе. Према Мерфију, њен најбољи део чине опсервације о међусобно повезаним темама као што су личност, етос, животни циклус, интерперсонално понашање и ставови, док су материјална култура и религија мање документовани (Murphy & Quain 1955, 2).

Осам година након Квејновог истраживања, Едуардо Галвао, Веглијев студент са Колумбија универзитета и први бразилски антрополог са докторатом, посетио је област горњег Рио Шингуа и установио да је број Трумаија толико опао и да су они запали у такво стање дезорганизације да је њихов опстанак био мало вероватан (Wagley 1955, v). Сам Вегли је 1953. године кратко боравио код Трумаија у привременом логору на месту њиховог старог села. Група је имала само 24 особе: шесторицу мушкараца, десет жена и осморо деце.

Упркос свему, опстали су до данас; њихова популација има око 258 особа, које живе у три села у Домородачком парку Рио Шингу, а изворни језик им је у изумирању јер деца и омладина говоре претежно португалски као свој матерњи језик.¹⁰ Овај резерват је основан 1961. на иницијативу браће Виља Боас, Орланда и Клаудија, заштитника Индијанаца и учесника експедиције Ронкадор–Шингу 1943–1960, коју је подстакао маршал Кандидо Маријано да Силва Рондон¹¹ (1865–1959), велики истраживач, географ и картограф унутрашњости Бразила и први начелник Службе за заштиту Индијанаца (основана 1910; од 1967. позната под акронимом FUNAI – Fundação Nacional do Índio).

Критичан према Рондоновој политици „дивилизовања“ Индијанаца и раду његове „изопачене“ Службе, Бјуел Квејн је сматрао да су у кварењу Индијанаца главну улогу имали бразилска држава, утицај Контовог позитивизма на самог Рондона и бразилско средње образовање и опште безвлашће у пограничним областима. У њима је живео „изрођени тип сеоских Бразилаца“ – “најгори бразилски олош“, са којим су Индијанци најчешће били у контакту (из непослатог писма Маргарет Мид, 4. 06. 1939, нав. у Karvaljo 2005, 65, 115).

„БЕКСТВО“ СА ТЕРЕНА У СМРТ

Тек у марту 1939. Квејн је добио званичну дозволу за теренски рад међу Крахо Индијанцима, противно његовој жељи да се врати код Трумаија и настави започето истраживање. Огорчен одлуком да се дозвола додели Курту Нимуендајуу, изгубио је ентузијазам и нерадо отпутовао у Каролину. Одатле је продужио до насеобине Крахоа зване Крупна глава, где је боравио до краја јула 1939, када је одлучио да прекине рад и врати се у Каролину. Још почетком јуна, Квејн је, због нечега видно забринут, обавестио Елоизу Торес о намери да напусти Бразил и врати се у Њујорк: „(...) породични проблеми захтевају моје присуство у Сједињеним Државама. (...) Моји родитељи су управо прошли кроз мукотрпну бракоразводну парницу која је трајала шест месеци. Имају скоро седамдесет година, а мрзели су се више од тридесет“ (Karvaljo 2005, 21).

Тог дана уочи самоубиства Квејн је спалио писма од куће и написао бар седам писама сродницима, Елоизи Торес, Манолу Перни

¹⁰ „Trumai“. Coleção BEI. <http://colecaohei.com.br/about/trumai/61>

¹¹ О Рондоновим експедицијама у Мато Гросу и западном Бразилу, Рондоновој телеграфској линији и Комисији пишу Hobson 2018; Roosevelt 2012 (као учесник експедиције 1910. године); Levi-Stros 1999, 195, 204–206 и др.

и својим професорима. У њима је навео извесну заразну болест као главни узрок свог чина и изразио последњу вољу да се његова преостала финансијска средства, након измирења дугова, намене фонду за стипендије студената и антрополошка истраживања. (То је и учињено: коауторска монографија о Трумаи Индијанцима је била финансирана средствима Квејнове фондације.) Самоубиство је извршио на бруталан начин, користећи бријач да пресече вене на рукама и ногама, да би се напослетку сав обливен крвљу обесио омчом направљеном од мреже за лежање. У таквом стању су га нашла двојица Крахо Индијанаца, његови водичи Исмаел и Жоан Кануто Ропка (Ропко),¹² по повратку са оближње фазенде, где су тражили помоћ за повређеног антрополога. Пре самоубиства, Квејн се побринуо да спречи било коју сумњу у њихову одговорност и да буду исплаћени за свој рад.

Само годину дана након његове смрти, локални земљопоседници су из заседе напали насеобину Крупна глава и још једно село, убили двадесет седморо индијанских мушкараца, жена и деце, укључујући њиховог поглавицу и опљачкали села. Преживели Индијанци су побегли и сакрили се у шуми. Након крвопролића и суђења починиоцима, Служба за заштиту Индијанаца је оградилa територију Крахоа и претворила је у њихов резерват „Маноел да Нобрега“ (Karvaljo 2005, 71). Савремени Крахо или Тимбира живе у новом резервату Краоландија који је основан 1990. и настоје да сачувају свој етно-културни идентитет и матерњи тимбира језик из велике породице Ге, како се наводи на сајту Института за социоекологију бразилских Индијанаца.¹³ Главни наратор *Девеиш ноћи*, који је кратко боравио код њих 2001. године да би их „напустио као и сви белци“, пише да су ови Индијанци „цивилизацијска сирочад. Напуштени су. Потребни су им савези са светом белаца, светом који они мукотрпно и најчешће узалудно настоје да разумеју. (...) Јер свет припада белцима“ (Karvaljo 2005, 105).

Позивајују се на Фројдов есеј „Жалост и меланхолија“ из 1917. године (Frojd 2006–2007b) и аналогију између психичког бола и „унутрашњег крварења“ (Frojd 2006–2007a, 164), Ерика Томас износи занимљива запажања у вези са могућом мотивацијом и симболичком поруком Квејновог самоубилачког чина – комбинација заразне болести и сечења тела призива асоцијацију на професионална за-

¹² У Квејној транскрипцији ово име се јавља у две варијанте – Rūpkhū, Rūpkhu и Rōphkō (Shell & Quain 1955, 117, 119).

¹³ Povos Indigenas Brazil, <https://pib.socioambiental.org/en/Povo:Krah%C3%B4>

нимања његових родитеља, оца хирурга и мајке посвећене лечењу и искорењивању туберкулозе. С друге стране, Квејнов енигматични епистоларни исказ, „Умирем од заразне болести“, био је његов колико и свих Индијанаца који су били жртве етноцида изазваног епидемијама: „Из те перспективе, Бјуел Квејн је носио болест која није била [само] његова“ (Thomas 2018, 75).

Томе треба додати да се вешање дуго сматрало „народским“ начином самоубиства, који је породица доживљала као „срамоту и настојала да га прикаже као незгуду или припише лудилу“ (Minoa 2008, 376), а тако је и данас у многим срединама. То би могло указивати на Квејнову тежњу да се и у смрти изједначи с обичним светом, народом. Кастро Фарија је уочио код Квејна извесну црту субмисивности, али и разметљивости у односима са другима, самопотцењивање и склоност да омаловажава свој материјални статус и класно порекло (губитак самопоштовања и разоткривање личне интима су, према Фројду, неки од типичних симптома „меланхолије“), изражену, можда и претерану дарезљивост – обичај да чашћава колеге у скупим ресторанима на Копакабани, као и филантропско деловање из сенке.

Како год било, није могуће открити узроке који су Бјуела Квејна довели у стање таквог психичког растројства да одузме себи живот баш тог одређеног дана, у ноћној осами и индијанској земљи. Ту најинтимнију од свих личних тајни понео је са собом у необележен гроб, у којем је, по својој изричитој жељи, сахрањен испод дрвета на којем се обесио.¹⁴ Остају само претпоставке и нагађања – да су том самосакаћењу и самоуништењу кумулативно допринели многи стресни чиниоци: изолација и неуспех у теренском истраживању, породични проблеми (наводно неверство супруге и раздвајање или развод; развод родитеља), осећање кривице због наводне хомосексуалности (спекулација), акутно осећање усамљености и отуђености, очајање услед губитка животног смисла и личног осведочења у жалосно стање и осуђеност „дивљих“ бразилских Индијанаца на девастацију и изумирање. То ће више од пола века касније резигнирано потврдити његов славни и дуговечни колега, „песник у лабораторији“ (како га назива бразилски антрополог и активиста Патрик Вилкен; Wilcken 2010), у свом носталгичном фотографском мемоару о Бра-

¹⁴ Упркос залагањима Елоизе Торес, на том месту никада није подигнуто спомен-обележје. Његов кенотаф се налази на локалном гробљу у родном Бизмарку.

зилу (Lévi-Strauss 1995).¹⁵ Озбиљну депресију је евентуално могла да погорша нека инфекција (зна се да је имао нападе маларије), односно заразна или полно преносива болест, можда лепра или сифилис, који је наводно добио од анонимне бразилске проститутке, за време карневала у Рио де Жанеиру 1938. године.

У предговору Ч. Веглија за монографију о Трумаи Индијанцима и уводу који је Р. Бенедикт написала за *Село на Фиџију* (1948), наводи се само да је антрополог трагично окончао живот на етнографском терену у Бразилу, а не да је починио самоубиство, које би, према Диркемовој класификацији, спадало у егоистички, односно его-аномијски тип (Dirkem 1997). Изгледа да се о томе дуго ћутало у америчкој антрополошкој заједници, иако су сви поменути научници, Квејнове колеге и професори са Колумбија универзитета то знали. Можда је овде прикладно евоцирати Витгенштајнов афоризам из *Трактишта*: „Оно о чему се не може говорити, о томе се мора ћутати“ (Wittgenstein 1922, 90).

У разговору са Карваљом, проф. Кастро Фарија је рекао: „Квејнова смрт никога није потресла. Чак ни његове колеге са Колумбије. То није ретко у Америци, тамо су људи велики индивидуалисти. Истински се потресла само Елоиза, јер је она у Бразилу била одговорна за његова истраживања“ (Karvaljo 2005, 32). То није сасвим тачно: Квејн је био један од омиљених студената Рут Бенедикт, која је имала слуша и емпатије за потребе студената у тој мери да је многим од њих пружала професионалну, моралну и материјалну подршку, што је посведочио Сидни Минц (Mintz 2004, 114–115). Телеграм о Квејновом самоубиству примила је за време одмора у Стеновитим планинама на граници са Канадом. У писму саучешћа његовој мајци наводи да је „неутешна у свом болу“: „(...) Бјуел у мом срцу има посебно место, али у овом тренутку једино успевам да мислим на лични губитак и да оплакујем вашу патњу (...)“ (Karvaljo 2005, 17–18).

Овај навод указује на један занемарени аспект у антрополошким проучавањима смрти, а то је управо разумевање субјективног искуства ожалашћених (в. Герс 2010, 22–25 о етнографској медитацији Лоринга Денфорта у Грчкој). О томе је писао интерпретативни антрополог Ренато Розалдо (Rosaldo 1889, 1993) у свом канонском есеју

¹⁵ Перцептивну и сензибилну интерпретацију овог дела као „монтаже књижевних и фотографских сећања“ и врсте „фото-романа“ износи Диазио 2009 (предавање одржано 29. 05. 2009. у Војвођанском музеју у Новом Саду приликом затварања изложбе фотографија Клода Леви-Строса и Жослина де Јонга).

о „културној сили“ емоција. Према Розалду, инхерентна ограничења етнографског знања о смрти и њеним психолошким ефектима делимично произлазе из чињенице да многи етнографи, већином млади људи, немају лична искуства губитка вољених и блиских особа и немају представу колико то може бити болно и неподношљиво за преживеле (Rosaldo 1993, 9). На основу личног трауматичног искуства, Розалдо је увидео да емоционална сила смрти потиче из интимног односа према њој као трајном прелому, раскиду и губитку,¹⁶ а не као апстрактној мада суровој чињеници. Тако се осећа родитељ (замислимо на тренутак бол Квејнове мајке) када чује да је *њено* или *њејово* дете страдало, а не нечије туђе дете. Уместо уопштеног разматрања смрти, сугерише амерички антрополог, мора се сагледати позиција ожалошћеног субјекта у пољу друштвених односа како би се разумело његово или њено емоционално искуство (Rosaldo 1993, 2).

На другој страни је симптоматично ћутање, не само о самоубиству антрополога, вероватно из страха од стигматизације, него и субјеката антрополошких проучавања у оновременој америчкој дисциплини, посебно у њеном психолошки оријентисаном (касније потцењеном) огранку *култура и личности*. Занемаривање ове и других, са њом повезаних, еминентно антрополошких тема (колонијално насиље и геноцид) у првој половини XX било је вид колективног и индивидуалног порицања, научног „слепила“ или пак свесног дистанцирања од етнографије са „тако много суза“ (Scheper-Hughes 2003, 108), из епистемолошких, етичких или политичких разлога.

Како је самоубиство константна појава у друштвеном животу, антропологија се тек однедавно хвата у коштац с овим изазовним проблемом, упркос свим тешкоћама у његовом етнографском проучавању (услед изузетности самог чина), тако што подједнаку пажњу посвећује различитим *репрезентацијама* самоубиства, од народних и популарних схватања до ауторитативних научних дискурса (психијатрије, социологије, статистике), религије и теологије, правне ре-

¹⁶ Осећање губитка можемо имати и када чујемо вест о смрти некога кога смо доживљавали као блиског или „свог“ иако га никада нисмо срели и лично познавали. Тако је Вилијам Стајрон доживео смрт Албера Камија у саобраћајној несрећи 1960, баш уочи свог доласка у Париз, где је намеравао да се сретне са њиме. Фасциниран његовим писањем у *Мишу о Сизифу* (посебно о филозофском проблему самоубиства), *Странцу* (о „космичкој усамљености Мерсоа“) и есеју о гилотини, писац ремек-дела *Софијин избор* је под утицајем Камијевог стила (нарација из перспективе осуђеног на смрт) написао свој први велики, али и контроверзни роман, *Исјовесћи Нејша Тарнера*, за који је добио Пулицерову награду 1968. (Styron 1992, 20–24).

гулативе итд. у ваневропским друштвима и у оквиру различитих популација (Münster & Broz 2016). Жорж Миноа, који је проучавао историју самоубиства у западним друштвима од античког доба до краја XVIII века, сугерише да данас треба расправљати како о биоетици, тако и о „танато-етици“ (Minoа 2008, 377).

ЕТНОГРАФСКИ РАД И ЊЕГОВЕ НЕЛАГОДНОСТИ: ЖИВОТ И СМРТ НА ТЕРЕНУ

Поред субјективних мотива, личне идиосинкразије и животне историје Бјуела Квејна, постојали су и објективни чиниоци, а то су природа и услови етнографског истраживања у првој половини XX века, посебно у политичкој атмосфери непосредно уочи Другог светског рата. Малиновскијевски модел-узор је подразумевао дуготрајни боравак и рад изолованог појединца у непознатој, често и непријатељској средини страног друштва, далеко од куће и подршке себи сличних. Герцов лапидарни афоризам, да антрополог на терену „мора да научи да живи и мисли истовремено“, „да друштво посматра као објекат и да га доживи као субјект“ (Geertz 2001, 39), сажима главне, „скоро шизофрене“, захтеве (према изразу Марка Ожеа, нав. у Erber 2013, 31), али прећуткује реалије комплексног, интензивног и дубоко личног искуства (в. Cesara/Poewe 1982; Poewe 2018), које се по инерцији своди на метод, тзв. посматрање с учествовањем. Живот на терену је много више од тога, као што су посведочили Малиновски у *Дневнику у сџиројом значењу ње речи* (превео са пољског проф. др Н. Ф. Павковић), који је одавно требало објавити на српском језику, Еленор Смит Боуен (Лора Боханан [Bohannan]) у етнографском роману *Поврашајак смеху* (*Return to Laughter*, 1964), Леви-Строс у *Тужним шројима*, Малиновскијева студенткиња Хортенс Паудермејкер у извештају о свом антрополошком „путу“ и методолошком приручнику (Powdermaker 1966), Ненси Хауел у студији о томе како „преживети“ теренски рад (Howell 1990), Настасја Мартен у својој аутоетнографији (Marten 2022) и многи други.

Према писању Рут Ландес, Квејнове колегинице, бразилско друштво је било строго патријархално, са диктаторским режимом тзв. Нове државе који је 1937. године успоставио државним ударом бразилски председник Жетулио Варгас. Ултранационалистичка идеологија позната као *integralismo* била је раширена у војсци и блиска фашистичкој и нацистичкој (Landes 1986, 120). Владало је снажно антиамеричко расположење и пропаганда усмерена против Рузвелтове политике „добросуседских односа“, у шта су се млади амерички ан-

трополози и непосредно уверили.¹⁷ Сви странци, а поготово Англоамериканци, били су под присмотром режима полицијске државе и страховали да би могли бити осумњичени за шпијунажу, кршење бразилских закона или илегално комунистичко деловање (Леви-Строс је два пута био хапшен и притваран приликом одласка из земље).

Ландес, која је имала богато искуство у теренском раду међу северноамеричким Индијанцима (Оцибва/Чипева у Онтарију, Дакота Санти у Минесоти и Потавотоми у Канзасу), проучавању националистичког (панцрначког) покрета харизматичног вође Маркуса Гарвија са Јамајке и црних јудаистичких заједница у Харлему, била је уплашена с разлогом. Из професионалних, а вероватно и приватних побуда контактирала је са прогоњеним бразилским интелектуалцима и дисидентима са левике који су јој омогућили приступ обредима кандомбла. У писму које је у марту 1939. упутила Рут Бенедикт наводи да се „након две недеље ужаса“ налази у „стању потпуне емотивне усамљености“ (Karvaljo 2005, 43). Уз то, била је Јеврејка и њени страхови од растућег антисемитизма у Бразилу, чији је главни идеолог и промотер у 1930-им био писац и политичар крајње деснице Густаво Баросо (члан странке Интегралистичке акције), били су оправдани (Veloso Beilke & Comacio 2019, 5–6).

Погибије и убиства антрополога на терену, поглавито мушкараца али и жена, дешавали су се у разним деловима света (само у 1970-им и 1980-им било је око 70 случајева смрти северноамеричких антрополога; Howell 1990, x), као што се дешавају и данас. Случај силовања и убиства младе Хенријете Шмерлер (који је Ландес 1986. поменула, али не наводећи име), студенткиње Ф. Боаса, Р. Бенедикт и М. Мид, 1931. године у резервату Апача у Аризони, поново је отворен у 1980-им и постао предмет усијане антрополошке расправе о родним аспектима теренског рада (Steffen 2017; Schmerler 2017). Ненси Хауел, учесница харвардског тима на чувеном Калахари пројекту и супруга Ричарда Лија, која је 1985. изгубила четрнаестогодишњег сина Алекса Лија у саобраћајној несрећи у Боцвани, била је професионално и лично мотивисана да спроведе истраживање о здравственим и безбедносним факторима ризика у етнографском раду, укључујући телесне и менталне повреде, болести, насиље (сексуално и политичко), саобраћајне и друге несреће, као и случајеве фаталних исхода. На по-

¹⁷ Квејн је у писму Рут Ландес навео садржај једног летка: „Ако Немачка нападне Бразил, Сједињене Америчке Државе ће нас бранити, међутим нема ко да нас брани од америчког империјализма“ (Karvaljo 2005, 44).

зив за учешће у пројекту одговорило је 236 социо-културних антрополога, археолога и лингвиста оба пола из различитих делова света. Коначни извештај са подробном статистичком анализом случајног узорка анкетираних и добијених одговора објављен је под насловом *Surviving Fieldwork* (Howell 1990). Ипак, међу случајевима депресије, болести и смрти на терену нигде се у студији не помиње Бјуел Квејн; наводи се само кратак одломак из сведочења Рут Ландес о анонимном америчком антропологу који је извршио суицид у Бразилу.

У првој деценији XX века Илонготи са Лузона убили су америчког антрополога Вилијама Џонса (1871–1909). Џонс је био Индијанац из племена Фокс са докторатом из лингвистичке антропологије (о граматици алгонкинских језика) који је одбранио 1904. на Колумбија универзитету код Боаса. Као асистент запослен у чикашком Музеју Филд, 1908. је отпутовао на Филипине, тада под врховном влашћу САД, да би вршио истраживање на Лузону. Након десетак месеци рада у илонготским планинским селима, у марту 1909. Илонгот по имену Палидан (Палидат), кога је Џонс раније излечио и сматрао пријатељем, напао га је изненада заривши му *боло* (врста мача сличног мачети) у врат (Rideout 1912). Џонсов случај је био накнадно реконструисан и анализиран из критичке перспективе постколонијалне антропологије, у ширем контексту америчког империјализма, белачког расизма и амбивалентне позиције антрополога индијанског порекла између света колонизатора и света колонизованих, како код куће тако и на страном терену (Vigil 2018).

Илонготи су у то доба повремено организовали оружане нападе на непријатељска племена ради „лова на главе“. Пола века касније проучавали су их брачни пар Мишел и Ренато Розалдо (1967–1969, 1974), живећи са њима укупно три године. „Ако питате неког старијег човека са севера Лузона зашто људима сече главе“, почиње Розалдо свој извештај, његов одговор је такав да „ниједан антрополог не зна шта да учини са њиме“ (Rosaldo 1993, 1). По речима информанта, бес који се рађа из жалости за покојником тера га да убија друге људе. Чин одсецања и бацања главе жртве омогућава му да искали осећања, да себи да одушка, да избаци гнев и бол због сопственог губитка. Док су још практиковали тај обичај (1972. године, за време Маркосовог режима и ванредног стања у земљи, одустали су од њега из страха од смртне казне), илонготски мушкарци су напросто подразумевали да жалост за покојником и бес доводе до лова на главе. Розалдо дуго није могао да разуме њихов агресивни став и осветничко понашање, мада је као антрополог наслућивао

да је реч о културној сили емоција (уп. Ahmed 2004 о „културној политици емоција“).

Стварно и дубоко лично разумевање овог психосоцијалног и културног феномена је уследило седам године касније, и то на најтежи начин, када је Розалдо изненада изгубио супругу и остао сам са два мала детета у домородачком селу Мунгајанг на Лузону. На самом почетку њиховог заједничког етнографског истраживања код народа Ифугао на северу острва, 11. октобра 1981. Мишел Розалдо је ходао планинском стазом у пратњи двеју жена када се оклизнула и пала низ стрму литицу у набујалу реку; била је на месту мртва. Чим је пронашао њено беживотно тело, Розалдо је побеснео: „Како је могла да буде тако глупа и падне?“ Како је могла да га „напусти“? (Rosaldo 1993, 9). Јечао је и дубоко уздисао, али није могао да плаче. Око месец дана касније, записао је у свом дневнику да проживљава ноћну мору и да се гуши од нагомиланог беса и јада, који је у ствари блокирао тугу и неисплакане сузе.

Тек након петнаестак месеци, био је у стању да се врати свом антрополошком раду (дотад је помишљао да можда никад више неће моћи да се бави антропологијом), и то тако што се ухватио у коштац са болном темом, осећањима беса и туге на примеру Илонгота, који су трауму губитка неког свог разрешавали путем лова на главе непријатеља. У томе му је помогло и писање „антропоезије“ (*antropoesía*), како је Розалдо означио своје перцептивне, наративне и етнографски дескриптивне песме слободног стиха, које је записивао много година након оног „дана када је Шели умрла“. Таква поезија је, његовим речима, позиционирана у друштвеном и културном свету и бави се у суштини људским стањем. Главни предмет његове збирке песама и етнографских есеја о туговању у жалости, *The Day of Shelly's Death: The Poetry and Ethnography of Grief*, јесте изненадна смрт Мишел Цимбалист Розалдо као *goiñaj* у значењу које му приписује француски филозоф Алан Бадју, односно његов коментатор Жан-Жак Лесеркл¹⁸ – догађај-траума који *еруйишира* у човековом животу и свету, изазивајући радикални *ирелом* у времену и ситуацији, и остављајући за собом *иријове* као сведочанства. Ови трагови омогућавају *сусрећ* с елементима ситуације када наступи време за (пре)испитивања и аутентичне увиде (Rosaldo 2014, 101). Тако је за Розалда писање пое-

¹⁸ Розалдо се позива на интерпретацију Бадјуових идеја у делу *Deleuze and Language* Jean-Jacques Lecercle-a (Palgrave Macmillan, New York 2002), а не на *Биће и догађај (Being and Event)* или друга Бадјуова дела.

зије постало саставни део процеса жаљења, сећања, интроспекције, посматрања и бележења обичних, свакодневних ситуација и реакција његових синова, као и свих особа на које је Шелина погибија¹⁹ утицала, директно или индиректно.

ЕПИЛОГ

Квејнов живот и посебно *goiãaj* његове преране и трагичне смрти оставили су бар неке трагове у животима савременика и наследника, трагове попут оних о којима приповеда Розалдова *antropoesia*. Чарлс Вегли (1913–1991), пријемчив за Квејнов уметнички сензибилитет и сензитивност, никада није заборавио његов опис феномена који ће касније и сâм доживети много пута током логоровања и путовања са бразилским Индијанцима. Квејн му је испричао да, када Индијанци ноћу плове кануом, обично прекраћују време певањем и разговором, али непосредно уочи изласка сунца одједном заћуте, у ишчекивању светог тренутка који налаже тишину и удивљено поштовање (Wagley 1955, vi-vii). Овај мотив „чудесног“ призора изласка/рађања сунца – „Сунчева светлост сјајан је рођај“, као што је певао Вордсворт – у земљи Мундуруку Индијанаца на реци Тапажос поново се јавља у Мерфијевој аутоетнографији, *The Body Silent (Немо тело)* (Gorunović 2022, 63).

Групно памћење је метаморфизовало антрополога Бјуела Квејна у лик из индијанског фолклора. Генерације потомака оних Трумаи и Крахо Индијанаца са којима је живео извесно време знају га као „Саритãо“ Квејна, Булеа и *Sãmtwyon*-а из прича својих предака. Према објашњењу које је неименовани бразилски антрополог међу Крахо Индијанцима дао главном наратору *Девеи̃ ноћи*, кан у њиховом језику значи „садашњост овде и сада“. Сами Индијанци су му рекли да *и̃вијон* значи пуж и траг који он оставља за собом. Али, нико није умео да објасни значење имена *Кан̃вијон* које је америчком антропологу дао Индијанац Кравиро, нити је Квејн оставио било који траг као кључ решења у својим белешкама о граматици крахо језика.²⁰ Главни наратор не може да се помири с овом семантичком празнином и непостојањем било које везе између индијанског имена и личности именованог, те домишља његово значење. „Кан̃вијон“ је за ме-

¹⁹ Енглеска реч *accident* у значењу несрећан случај, незгода, удес... потиче од латинског глагола *cado, cadere* (инф. презента) – пасти, потонути (Franco 2014, loc. 166–172).

²⁰ Постоји само облик речи *сãт* у значењу везника „али“ (Shell & Quain 1952, 116).

не попримило значење пужеве кућице, али истовремено и бремена које он вуче по свету (...), сопствено овде и сада заувек; (...) трага који пуж оставља: не вреди бежати; куда год да кренеш, увек ћеш бити овде“ (Karvaljo 2005, 78). И заиста, из данашње перспективе, стиче се утисак да су сва Квејнова путовања од шеснаесте године живота, лутања по свету, избор професије антрополога и етнографска искуства били видови побуне, искушавања унутрашњих и спољних граница, тражења нечега што му је стално измицало (а што је изгледа привремено нашао у фицијском друштву, које је касније наспрам горских бразилских искустава идеализовао), или пак бекства од куће, породице и доживљаја бездомности, странствовања у свету.

Захваљујући опседнутости, истраживањима и приповедачкој вештини Бернарда Карваља, заборављени антрополог Бјуел Квејн, човек који је некад живео у свету, вероватно волео, вероватно патио и себи пресудио, постао је романсирани *лик* у светској књижевности. Можда је тривијално рећи да му је Карваљова магија речи подарила другу инкарнацију и учинила га бесмртним; да роман, фигуративно речено, „диге из мртвих“, „подиге кенотаф“ или исписује подужи „епитаф“ покојнику, чији гроб више нико не може да нађе. Али, један од важних ефеката књижевности јесте тај да вербалним средствима и на уверљив начин оживљава и одуховљава личности, догађаје, места и све оне појаве које се услед пролазности живота, светских промена и историјске амнезије претварају у прах и пепео. Да парафразирам речи антрополога и песника Рената Розалда (Rosaldo 2014), њено највеће достигнуће јесте да *буге* догађај, а не да прикаже сирови догађај, нити да га евоцира или репродукује попут бљеска у сећању.

Покушај да разумемо, у мери у којој је то уопште могуће, Квејнову ситуацију у бразилском друштву под тоталитарним режимом уочи најразорнијег рата у светској историји и његово психофизичко стање на терену међу Индијанцима којима је претило изумирање од епидемија или етноцид, водио нас је до оне „најбруталније и неизбежне чињенице“ у животу сваког антрополога“, како је Клифорд Герц означио императив рада на терену (Gorunović 2010, 63). Не само да је „терен пун изненађења“ (Vučinić Nešković 2013; Velimirović 2014) и свакојаким изазова, него је он одувек био и биће инхерентно непредвидљив, ризичан и опасан (Howell 1990, 193), што често занемарујемо или заборављамо у удобности наших кабинета и учионица. Ако је Малиновски у стањима усамљености и анксиозности писао дневник и читао романе као што се неко одаје алкохолу или дрогама, други су тражили и нашли своје начине да се изборе са културним шоком, страховима, болешћу,

повредама, фрустрацијама и стресовима итд. Приче о онима који нису преживели могу да напишу само други, било антрополози, на шта их обавезују историја и самосвест дисциплине, или пак књижевници.

Извори

- Boas, Franz. 1930. "Karl von den Steinen". Obituary. *Science* 71. 1827 (Jan. 3, 1930): 7–8. Biblioteca Digital Curt Nimuendajú, <http://www.etnolingvistica.org/text:boas-1930-steinen> (приступљено 7. 06. 2022).
- Brizuela, Natalia. 2008. "Bernardo Carvalho". *BOMB magazine* 102 (Jan 1, 2008) <https://bombmagazine.org/articles/bernardo-carvalho/> (приступљено 4. 12. 2022).
- Corrêa, Mariza. 2001. "Paixão etnológica: Cartas do guru da etnologia brasileira". *Folha de S. Paulo*. São Paulo, sábado, 12 de maio de 2001, <https://www1.folha.uol.com.br/fsp/resenha/rs1205200103.htm> (приступљено 14. 11. 2022).
- Epstein, Shifra. 1999. "Ruth Schlossberg Landes." *Shalvi/Hyman Encyclopedia of Jewish Women*. 31 December 1999. Jewish Women's Archive. <https://jwa.org/encyclopedia/article/landes-ruth-schlossberg> (приступљено 28. 10. 2022).
- Hobson, Eric H. 2018. „Brazil From Above: General Rondon and the Matto Grosso Expedition". *Expedition Magazine* 60 (3), n. pag. Penn Museum, 2018, <http://www.penn.museum/sites/expedition/?p=26575> (приступљено 5. 06. 2022).
- Steffen, Megan. 2017. "Doing Fieldwork After Henrietta Schmerler On Sexual Violence And Blame In Anthropology". American Ethnological Society, 11/13/2017, <https://americanethnologist.org/online-content/essays/doing-fieldwork-after-henrietta-schmerler-on-sexual-violence-and-blame-in-anthropology/> (приступљено 25. 11. 2022).
- Veloso Beilke Silva, Neubiana & Giovanna Comacio. 2019. "Antisemitism in Brazil: A Report to the UN Special Rapporteur on Freedom of Religion or Belief" (June 7, 2019). The Brazilian Center of Law and Religion, 1–24 (приступљено 20. 11. 2022).

Литература

- Ahmed, Sara. 2004. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Antonijević, Dragana. 2020. „Bečki haustori u sumračnoj viziji Darka Markova“. *Etnoantropološki problemi* 15 (1): 61–99.
- Badiou, Alain. 2006. *Being and Event* (1). New York: Continuum. Trans. by Oliver Feltham.
- Beal, Sophia. 2005. „Becoming a Character: An Analysis of Bernardo Carvalho's *Nove noites*.“ *Luso-Brazilian Review* 42 (2): 134–149.
- Benedict, Ruth. 1948. „Introduction“. In Buell Quain, *Fijian Village: An Anthropologist's Account of Fijian Institutions, Ethics, and Personalities*, ix–xvii. Chicago: Chicago University Press.
- Bowen Smith, Elenore. 1964. *Return to Laughter*. New York: Anchor Books. A Division of Random House, Inc.
- Burrows, Edwin G. 1943. „Review: The Flight of the Chiefs: Epic Poetry of Fiji. Buell H. Quain“. *The Journal of American Folklore* 56. 222 (Oct.–Dec., 1943): 303–304.
- Cesara, Manda/Poewe, Karla. 1982. *Reflections of a Woman Anthropologist: No Hiding Place*. London: Academic Press.
- Clifford, James. 1986. „Introduction: Partial Truths“. In *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, James Clifford & George E. Marcus, eds., 1–26. Berkely – Los Angeles – London: University of California Press.
- De Castro Faria, Luiz. 2001. *Another Look: A Diary of the Serra Do Norte Expedition*. Ouro Sobre Azul. Transl. by David Rogers.
- Diazio, Nikoleta. 2009. „Vizuelni kontrapunkt strukturalizma: fotografsko pisanje Kloda Levi-Strosa“. *Sociološki pregled XLIII* (2): 251–264.
- Dirkem, Emil. 1997. *Samoubistvo*. Beograd: BIGZ.
- Erber, Pedro. 2013. „Contemporaneity and Its Discontents“. *Diacritics* 41 (1): 28–48.
- Franco, Jean. 2014. „Foreword“. In Renato Rosaldo, *The Day of Shelly's Death: The Poetry and Ethnography of Grief*, loc. 166–193. Durham – London: Duke University Press. Kindle.
- Frojd, Sigmund. 2006–2007a. „O melanholiji. Iz prepiske sa Vilhelmom Flisom“. *Gradac* 160–161: 162–165.
- Frojd, Sigmund. 2006–2007b. „Žalost i melanholija“. *Gradac* 160–161: 165–175.
- Geertz, Clifford. 2001. „Thinking as a Moral Act: Ethical Dimensions of Anthropological Fieldwork in the New States“. In *Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics*, 21–40. Princeton: Princeton University Press.
- Geertz, Clifford. 2010. „Zamućeni žanrovi: preoblikovanje društvene misli“. U *Lokalno znanje: Eseji iz interpretativne antropologije*, 33–52. Zagreb: AGM.
- Gerc, Kliford. 2010. *Antropolog kao pisac*. Beograd: Biblioteka XX vek.

- Gorunović, Gordana. 2010. *Antropologija Kliforda Gerca: kulturna teorija i interpretativna analiza kultura*. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Gorunović, Gordana. 2022. „Telo, (ne)moć i tekst: autotanatografija Roberta F. Merfija“. U *Ogledi iz etnografije i antropologije književnosti*, 45–74. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Hemming, John. 2003. „A Fresh Look at Amazon Indians: Karl von den Steinen and Curt Nimuendajú, Giants of Brazilian Anthropology“. *Tipiti: Journal of the Society for the Anthropology of Lowland South America* 1 (2): 163–178.
- Howell, Nancy. Ed. 1990. *Surviving Fieldwork: A Report of the Advisory Panel on Health and Safety in Fieldwork*. American Anthropological Association. Special publication 26. Washington, DC.
- Karvaljo, Bernardo. 2005. *Devet noći*. Roman. Beograd: Laguna. Prevela sa portugalskog Ana Marković.
- Karvaljo, Bernardo. 2008. *Mongolija*. Roman. Beograd: Laguna. Prevela sa portugalskog Ana Kuzmanović Jovanović.
- Landes, Ruth. 1986. „A Woman Anthropologist in Brazil“. In *Women in the Field: Anthropological Experiences*, Peggy Golde, ed., 119–141. Berkeley – Los Angeles: University of California Press. Second Edition, Expanded and Updated.
- Lèvi-Strauss, Claude. 1948. „The Tribes of the Upper Xingu River“. In *Handbook of South American Indians*, Julian H. Steward, ed., 321–348. Vol. 3. The Tropical Forest Tribes. Bureau of American Ethnology, Bulletin 143. Washington DC: Smithsonian Institution.
- Lèvi-Strauss, Claude. 1995. *Saudades do Brazil: A Photographic Memoir*. University of Washington Press.
- Levi-Stros, Klod. 1999. *Tužni tropi*. Beograd: Zepter.
- Lipkind, William. 1948. „Carajá“. In *Handbook of South American Indians*, Julian H. Steward, ed., 179–191. Vol. 3. The Tropical Forest Tribes. Bureau of American Ethnology, Bulletin 143. Washington DC: Smithsonian Institution.
- Klastr, Pjer. 2004. *Hronika o Gvajaki Indijancima: Ono što znaju Ače, lovci nomadi iz Paragvaja*. Novi Sad: Stylos.
- Malinovski, Bronislav. *Dnevnik u strogom značenju te reči*. Uvod i obrada Gražina Kubica. Preveo s poljskog prof. dr Nikola F. Pavković (2013/2014) (neobjavljeni rukopis).
- Marten, Nastasja. 2022. *U očima zveri*. Beograd: CLIO. Prevela s francuskog Ljiljana Mirković.
- Minoa, Žorž. 2008. *Istorija samoubistva: dobrovoljna smrt u zapadnom društvu*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Mintz, Sidney W. 2004. „Ruth Benedict“. In *Totems and Teachers: Key Figures in*

- the History of Anthropology*, Sydel Silverman, ed., 103–123. Walnut Creek: AltaMira Press. Second edition.
- Moorhouse, Roger. 2014. *The Devils' Alliance: Hitler's Pact with Stalin, 1939–1941*. New York: Basic Books. Kindle.
- Mrgić, Jelena. 2019. „Između 'nobles sauvages' i 'sauvage blanc'– ekokritička promišljanja i mapiranje filmova i knjiga o Brazilu“. *Godišnjak za društvenu istoriju* 1: 29–64.
- Münster, Daniel & Ludek Broz. Eds. 2016. *Suicide and Agency: Anthropological Perspectives on Self-Destruction, Personhood, and Power*. New York – London: Routledge.
- Murphy, Robert F. & Buell Quain 1955. “The Trumai Indians of Central Brazil”. *Monographs of the American Ethnological Society*, XXIV, ed. by Esther S. Goldfrank. New York: J. J. Augustin Publisher.
- Poewe, Karla. 2018. *My Apprenticeship: An Intellectual Journey*. Calgary: Vogelstein Press.
- Powdermaker, Hortense. 1966. *Stranger and Friend: A Way of Anthropologist*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- Quain, Buell. 1937. „The Iroquois“. In *Cooperation and Competition Among Primitive Peoples*, Margaret Mead, ed., 240–281. New York – London: McGraw Hill Book Company.
- Quain, Buell H. 1942. *The Flight of the Chiefs: Epic Poetry of Fiji*. New York: J. J. Augustin.
- Quain, Buell. 1948. *Fijian Village: An Anthropologist's Account of Fijian Institutions, Ethics, and Personalities*. With an Introduction by Ruth Benedict. Chicago: Chicago University Press.
- Rideout, Henry Milner. 1912. *William Jones, Indian, Cowboy, American Scholar and Anthropologist in the Field*. New York: Frederick A. Stokes Company.
- Roosevelt, Theodore. 2012. *Through the Brazilian Wilderness*. A Public Domain Book. Kindle.
- Rosaldo, Renato. 1993 [1989]. „Introduction: Grief and a Headhunter's Rage“. In *Culture and Truth: The Remaking of Social Anthropology*, 1–21. Boston: Beacon Press.
- Rosaldo, Renato. 2014. *The Day of Shelly's Death: The Poetry and Ethnography of Grief*. Durham – London: Duke University Press.
- Styron, William. 1992. *Darkness Visible: A Memoir of Madness*. New York: Vintage Books.
- Stajron, Vilijam. 2006–2007. „Gledanje u tamu“. *Gradac* 160–161: 193–198.
- Thomas, Erika. 2018. „Buell Quain (1912–1939): an Ethnologist without a Grave“. *Sciendo* VII (82): 69–77.
- Scheper-Hughes, Nancy. 2003. „Ishi's Brain, Ishi's Ashes: Reflections on

- Anthropology and Genocide". In *Ishi in Three Centuries*, Karl Kroeber & Clifton Kroeber, eds., 99–131. Lincoln – London: University of Nebraska Press.
- Schmerler, Gil. 2017. *Henrietta Schmerler and the Murder that Put Anthropology on Trial*. Eugen – Iowa City: Scrivana Press.
- Shell, Olive & Buell Quain. 1952. „Grammatical Outline of Kraho (Ge Family)“. *International Journal of American Linguistics* 18 (3): 115–129.
- Velimirović, Danijela. 2014. „'Teren je pun iznenađenja': metodologija antropološkog istraživanja iz pera Vesne Vučinić Nešković“. *Etnoantropološki problemi* 9 (4): 1167–1169.
- Vigil, Kiara M. 2018. „The Death of William Jones: Indian, Anthropologist, Murder Victim“. In *Indigenous Visions: Rediscovering the World of Franz Boas*, Ned Blackhawk and Isaiah Lorado Willner, eds., loc. 5231–5713. (The Henry Roe Cloud Series on American Indians and Modernity). New Haven: Yale University Press. Kindle.
- Vučinić Nešković, Vesna. 2013. *Metodologija terenskog istraživanja u antropologiji: od normativnog do iskustvenog*. Beograd: Srpski genealoški centar. Etnološka biblioteka, Posebna izdanja, knj. 10.
- Wagley, Charles. 1955. „Introduction“. In Robert F. Murphy & Buell Quain, „The Trumai Indians of Central Brazil“, v–ix. *Monographs of the American Ethnological Society XXIV*, Esther S. Goldfrank, ed. New York: J.J. Augustin Publisher.
- Wellard, Jehan-Albert. 1932. „Exploration du Dr Vellard au Paraguay“. *Journal de la Société des Américanistes* 24 (1): 215–218.
- Wilcken, Patrick. 2010. *Claude Lévi-Strauss: The Poet in the Laboratory*. Penguin Books.
- Wilcken, Patrick. 2012. *Claude Lévi-Strauss: The Father of Modern Anthropology*. Penguin Books. Kindle.
- Wittgenstein, Ludwig. 2021 [1922]. *Tractatus Logico-Philosophicus*. London: Kegan Paul. Project Gutenberg.

Примљено / Received: 17. 11. 2022.

Прихваћено / Accepted: 08. 05. 2023.